

УДК 332.2:334.71

Бойко В.В.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант відділу безпеки реального сектору економіки,
Національний інститут стратегічних досліджень

ДІАГНОСТИКА ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті обґрунтовано важливість проведення комплексної діагностики детермінант економічної безпеки розвитку сільських територій для розробки ефективних механізмів та інструментів зміцнення цієї безпеки. Визначено, що ці детермінанти відзначаються загостренням дисбалансів економічної безпеки розвитку сільських територій та активізацією деструктивних впливів на процеси її забезпечення. Це характеризує посиленням ірраціоналізму механізму розподілу доходів між суб'єктами аграрної сфери, нестабільністю умов економічного середовища, нерозвиненістю механізмів посилення соціальної спрямованості суб'єктів господарювання, надмірною концентрацією сільськогосподарських угідь у межах володіння одного власника, погіршенням техніко-технологічного оснащення сільського господарства. Проведено SWOT-аналіз ресурсного середовища забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій.

Ключові слова: сільські території, економічна безпека, розвиток, детермінанти, сільське господарство, дисбаланси.

ДИАГНОСТИКА ДЕТЕРМИНАНТ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Бойко В.В.

В статье обоснована важность проведения комплексной диагностики детерминант экономической безопасности развития сельских территорий для разработки эффективных механизмов и инструментов укрепления этой безопасности. Определено, что эти детерминанты отмечаются обострением дисбалансов экономической безопасности развития сельских территорий и активизацией деструктивных воздействий на процессы ее обеспечения, характеризующихся усилением иррационализма механизма распределения доходов между субъектами аграрной сферы, нестабильностью условий экономической среды, неразвитостью механизмов усиления социальной направленности субъектов хозяйствования, чрезмерной концентрацией сельскохозяйственных угодий в пределах владения одного владельца, ухудшением технико-технологического оснащения сельского хозяйства. Проведен SWOT-анализ ресурсного среды обеспечения экономической безопасности развития сельских территорий.

Ключевые слова: сельские территории, экономическая безопасность, развитие, детерминанты, сельское хозяйство, дисбалансы.

DIAGNOSTICS OF DETERMINANTS OF ECONOMIC SECURITY DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

Boiko V.

In the article the importance of a comprehensive diagnostic determinant of economic security of rural areas to develop effective mechanisms and instruments that strengthen security. It was determined that these determinants are marked exacerbation of imbalances of economic security of rural development

and intensification of destructive influence on the process of ensuring that irrationalism mechanism characterized by increased revenue sharing between the subjects of agrarian sphere, the instability of the economic environment, lack of development mechanisms to strengthen the social orientation of business entities, excessive concentration of agricultural land within the possession of one owner, deterioration of the technical provision of agriculture. The SWOT-analysis of resource protection economic security of rural development conducted.

Keywords: rural areas, economic security, development, determinants, agriculture, imbalances.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій має комплексний характер, вирішення якої неможливе на засадах використання ситуаційного підходу, а потребує послідовної реалізації системних механізмів та інструментів її забезпечення в довгостроковій перспективі. Це обумовлено, як особливостями підсистемних взаємозв'язків між господарським механізмом розвитку сільських територій та системою економічної безпеки держави, так і залежністю розвитку безпекових процесів на рівні сільських територій від цілої сукупності детермінантів ендегенного та екзогенного характеру. З огляду на це, доцільним є дослідження характеру та особливостей впливу цих детермінантів на економічну безпеку розвитку сільських територій, що дозволить не лише сформулювати передумови для збалансування їх дії, але й спроектувати засоби підвищення керованості безпекових процесів у сільській місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні аспекти економічної безпеки стали об'єктами досліджень наукових праць таких учених як О. Власюк [1], Б. Губський [2], А. Гуменюк [3], М. Долгопалова [4], Є. Крихтін [8] та інші. Авторами опрацьовано питання позиціонування економічної безпеки в системі науки про економіку, сформовано методологію дослідження економічної безпеки, вивчено безпекові аспекти трансформації економіки регіону, структуризовано соціальні складові забезпечення економічної безпеки. Поряд з цим, практично поза увагою науковців залишаються проблеми дослідження головних детермінантів економічної безпеки в сфері розвитку сільських територій.

Мета статті. У процесі виконання дослідження було поставлено завдання провести комплексну діагностику детермінантів економічної безпеки розвитку сільських територій з метою формування інформаційного базису розробки ефективних механізмів та інструментів зміцнення цієї безпеки.

Виклад основних результатів дослідження. Ресурсні потужності економічної безпеки розвитку сільських територій суттєво залежать від цінних параметрів аграрного ринку, як ключового джерела грошових надходжень сільського населення. Очевидно, що за умов дотримання справедливого підходу до розподілу доходів між суб'єктами виробничо-збутового ланцюга, адекватне цінове середовище функціонування аграрного ринку неодмінно формує передумови для трансформації корисного ефекту господарювання в збалансування економічної, соціальної та екологічної сфер розвитку сільських територій та посилення механізмів захисту інтересів сільського населення. Умови різкої девальвації гривні, високих темпів інфляції та необхідності проведення інноваційної модернізації господарських комплексів сільських територій вимагають відповідного зростання цін реалізації основних видів сільськогосподарської продукції (рис. 1). Однак, катастрофічне зниження купівельної спроможності населення справедливо обмежує параметри такого зростання.

Як можемо спостерігати, протягом останніх років темпи зростання індексів цін реалізації основних видів сільськогосподарської продукції дещо випереджають індекси цін виробників промислової продукції та споживчих цін, що частково дозволяє компенсувати втрати спричинені інфляцією, однак, є недостатнім для формування резервів підвищення рівня економічної

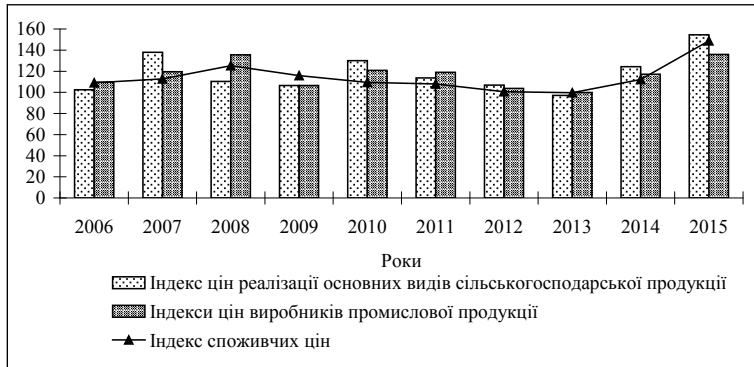

Рис. 1. Співвідношення індексів цін реалізації основних видів сільськогосподарської продукції, виробників промислової продукції та споживчих цін в Україні в 2006-2015 рр., (у % до попереднього року)

Джерело: розраховано на основі [5]

безпеки розвитку сільських територій. Ситуацію загострює ірраціональний механізм розподілу доходів між суб'єктами аграрної сфери, за якого значну їх частину отримують посередники на ринку, наявність яких обумовлена об'єктивними причинами (сезонність виробництва, нерозвиненість логістичних систем АПК, ускладнений вихід дрібних сільськогосподарських виробників на оптові ринки, наявність бюрократичних перепон для вільного експорту аграрної продукції тощо). Логічно, що посередники, які, здебільшого, не проживають на сільських територіях не зацікавлені в подоланні депресивного характеру розвитку останніх, що зумовлює до переміщення ресурсів у інші сфери суспільно-економічного життя.

Економічна безпека розвитку сільських територій значною мірою залежить від наявності безперешкодних умов функціонування суб'єктів господарювання та стабільності їх економічного середовища, що визначаються параметрами насиченості конкурентного середовища на ринку, поширеністю застосування ліберальних підходів в його регулюванні, розвиненістю інфраструктурного забезпечення потреб виробничо-господарських процесів. Наявність таких умов трансформується в якісні зміни еволюційного зростання масштабів господарювання та підвищення рівня конкурентного середовища, що в сукупності формує соціально-економічний ефект нарощення ресурсних потужностей системи забезпечення економічної безпеки. Слід відзначити, що на фоні зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення продуктивності праці, що, безперечно, є позитивним моментом, спостерігається негативна тенденція до скорочення кількості сільськогосподарських підприємств у 2011-2015 роках на 19,3 % (табл. 1), у тому числі за всіма організаційно-правовими формами господарювання. Це свідчить про наявність деструктивних впливів функціонуванню цих підприємств, які зумовлюють до фактичного згорання виробничо-господарської діяльності останніх, що в сукупності стримує нарощення ресурсної підтримки процесів забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій через скорочення зайнятості сільського населення, зменшення підприємницької активності в сільській місцевості, обмеження фінансових надходжень до зведених бюджетів сільських рад тощо. Загрозливим і дестабілізуючим соціально-економічним аспектом є зменшення в досліджуваному періоді на 21,1 % кількості фермерських господарств, оскільки останні є джерелом формування і становлення середнього класу в сільській місцевості, посилення конкурентного середовища на аграрному ринку та пріоритетною організаційно-правовою формою для ведення органічного землеробства.

Таблиця 1. Кількість сільськогосподарських підприємств в Україні за організаційно-правовими формами господарювання в 2011-2015 роках

Організаційно-правова форма підприємства	Роки					2015 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	
Усього	56247	49415	49046	46199	45379	80,7
Господарські товариства	8080	8235	8245	7750	7721	95,6
Приватні підприємства	4244	4220	4095	3772	3627	85,5
Кооперативи	917	848	809	674	596	65,0
Фермерські господарства	40965	34035	34168	33084	32303	78,9
Державні підприємства	310	296	269	228	241	77,7
Підприємства інших форм господарювання	1731	1781	1460	691	891	51,5

Джерело: розраховано на основі [7]

Незважаючи на посилення ризиків ведення підприємницької діяльності на сільських територіях, господарські комплекси останніх залишаються привабливими для потенційних інвесторів, про що свідчить зростання в 2007-2015 роках індексу капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство, які, здебільшого, випереджають індекси інвестицій в основний капітал в Україні (рис. 2). Виняток становлять 2009 і 2014 роки, що відзначалися згортанням масштабами функціонування національної економіки та системним загостренням кризи. Господарські комплекси сільських територій є інвестиційно-привабливими не лише з огляду на наявний природно-ресурсний потенціал, але й дешеву робочу силу та перспективи нарощення аграрного експорту. Також спостерігається стійка тенденція до зростання частки капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство, яка в 2015 році становила 11,0 %, що свідчить про стратегічну важливість господарських комплексів сільських територій в організаційній структурі функціонування національної економіки та процесах забезпечення економічної безпеки держави.

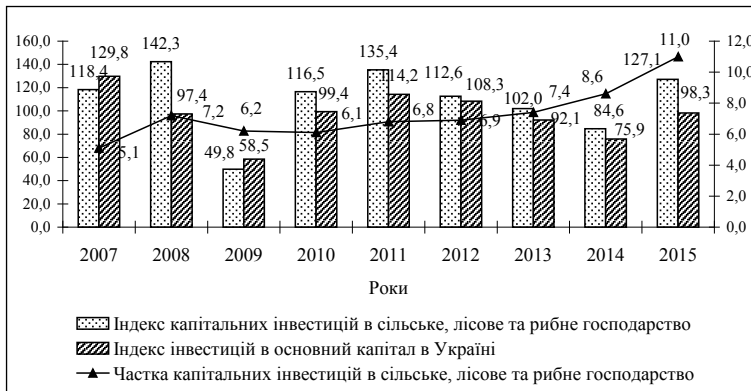

Рис. 2. Індекс і частка капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство в Україні в 2007-2015 роках, %

Джерело: складено на основі [6]

Слід відзначити, що зростання індексів капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство не трансформується в реалізацію структурних зрушень у подоланні депресивного характеру розвитку сільських територій та зростанні добробуту сільського населення. Це обумовлено не лише недостатніми обсягами цих інвестицій, але й відсутністю механізмів забезпечення

соціальної спрямованості інвесторів, формування відповідального ставлення за споживання природних ресурсів та експлуатацію наявної інфраструктури сільських територій. Загрозливим для економічної безпеки розвитку сільських територій є посилення концентрації сільськогосподарських угідь у користуванні одного власника (табл. 2).

Таблиця 2. Розподіл сільськогосподарських підприємств України за розміром сільськогосподарських угідь, 2015 рік

Групи підприємств	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. га	у % до загальної площі с.-г. угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	42052	92,7	19922,7	100,0
у т.ч. площею, га				
до 5,0	3872	9,2	12,8	0,1
5,1–10,0	3001	7,1	24,2	0,1
10,1–20,0	4129	9,8	64,9	0,3
20,1–50,0	11911	28,3	453,9	2,3
50,1–100,0	4827	11,5	351,9	1,8
100,1–500,0	6919	16,5	1695,4	8,5
500,1–1000,0	2467	5,9	1757,9	8,8
1000,1–2000,0	2446	5,8	3510,3	17,6
2000,1–3000,0	1099	2,6	2659,1	13,3
3000,1–4000,0	516	1,2	1785,9	9,0
4000,1–5000,0	282	0,7	1259,8	6,3
5000,1–7000,0	281	0,7	1646,4	8,3
7000,1–10000,0	141	0,3	1172,3	5,9
більше 10000,0	161	0,4	3527,9	17,7
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	3327	7,3	х	х

Джерело: складено на основі [7, с. 50]

У користуванні сільськогосподарських підприємств сконцентровано 46,6 % сільськогосподарських угідь України. При цьому, обсяги землекористування 161 підприємства (0,4 % від їх загальної кількості) перевищують 10 тис. га, що в сумарній сукупності складає 17,7 % від загальної площі сільськогосподарських угідь, які є в користуванні підприємств. Безперечно, що посилення концентрації сільськогосподарських угідь у межах користування одного власника є загрозливим не лише з огляду на монополізацію окремих сегментів аграрного ринку та загострення проблеми інтенсифікації використання земельних ресурсів на сільських територіях, але й втрати культурно-етнічної ідентичності українського села. Така ситуація є наслідком тривалої законодавчої неврегульованості земельно-правових відносин, пов'язаних зі становленням і функціонуванням ринку земель сільськогосподарського призначення, що обумовлено як об'єктивними (несформованість інституційного базису, відсутність чіткого розмежування земель державної та комунальної власності, незавершеність інвентаризації та кадастрової оцінки землі), так і суб'єктивними (надмірна політизація проблеми, свідоме гальмування процесу її вирішення, зацікавленість, насамперед, представників потужних агрохолдингових структур у нормативно-правовій неврегульованості земельних відносин) чинниками.

Процеси забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій значною мірою визначаються техніко-технологічною оснащеністю господарських комплексів. Від неї залежать

не лише рівень ефективності функціонування останніх і характер інноваційної спрямованості сільських територій, але й спроможність їх господарського механізму своєчасно формалізувати превентивний інструментарій запобігання дестабілізуючому впливу потенційних ризиків і загроз, що зумовлені наростаючими викликами інтенсивного розвитку науково-технічного прогресу. Слід відзначити, що техніко-технологічна оснащеність сільських територій відзначається негативними характеристиками не лише в аспекті занедбаності та моральної зношеності матеріально-технічної бази, але й погіршенням забезпеченості основними видами сільськогосподарської техніки (табл. 3). Як можемо спостерігати, в 2011-2015 роках відбулося зменшення не лише кількості основних видів сільськогосподарської техніки, але й показників їх забезпеченості. Виняток становлять картоплезбиральні та бурякозбиральні комбайни. Це обумовлено тим, що темпи скорочення посівних площ цих сільськогосподарських культур випереджали темпи скорочення відповідної сільськогосподарської техніки. Негативним аспектом відзначається також скорочення в 2015 році, порівняно з 2011 роком, енергетичних потужностей в розрахунку на 100 га с.-г. угідь на 11,3 % до 166 кВт [7, с. 191].

Таблиця 3. Забезпеченість основними видами сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах України в 2011-2015 роках

Сільськогосподарська техніка	Роки					2015 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	
Трактори, тис. шт.	147,1	150,1	146,0	130,8	127,9	86,9
у розрахунку на 10000 га ріллі, шт.	77	78	76	70	68	88,3
Потужність двигунів тракторів, тис. кВт	12656	12942	12908	11826	12033	95,1
Середня потужність двигуна одного трактора, кВт	86,0	85,9	88,4	90,4	94,1	109,4
Зернозбиральні комбайни, тис. шт.	32,1	32,0	30,0	27,2	26,7	83,2
у розрахунку на 10000 га посівної площі зернових (без кукурудзи), шт.	36	41	37	39	35	97,2
Кукурудозбиральні комбайни, тис. шт.	2,3	2,1	2,0	1,8	1,6	69,6
у розрахунку на 10000 га посівної площі кукурудзи, шт.	8	6	5	5	5	62,5
Картоплезбиральні комбайни, тис. шт.	1,7	1,6	1,5	1,3	1,2	70,6
у розрахунку на 10000 га посівної площі картоплі, шт.	488	401	492	425	531	108,8
Бурякозбиральні машини, тис. шт.	3,8	3,6	3,0	2,7	2,4	63,2
у розрахунку на 10000 га посівної площі цукрових буряків, шт.	80	87	134	92	114	142,5
Льонозбиральні комбайни, тис. шт.	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	50,0
у розрахунку на 10000 га посівної площі льону, шт.	73	68	59	64	31	42,5
Установки та агрегати доїння для корів, тис. шт.	10,8	11,2	11,2	10,5	10,2	94,4
у розрахунку на 10000 голів корів, шт.	185	195	198	198	202	109,2

Джерело: складено на основі [7, с. 186]

Застосування інструментарію SWOT-аналізу дозволило провести комплексну діагностику ресурсного середовища забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій (табл. 4), що дозволило визначити його слабкі та сильні сторони, а також потенційні можливості та загрози в процесі формалізації інструментарію системи забезпечення цієї безпеки.

Таблиця 4. Результати SWOT-аналізу ресурсного середовища забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій України

Внутрішнє середовище	Сильні сторони	Слабкі сторони
	Наявність значного незадіяного при-родно-ресурсного потенціалу на сільських територіях; працююче сільське населення; висока родючість ґрунтів; гнучкі адаптивні властивості господарських комплексів; відданість сільського населення сформованим традиціям; потужні перспективи розвитку органічного землеробства; значні можливості для здійснення горизонтально-вертикальної диверсифікації господарської діяльності; сформований суспільний запит на структурну перебудову сільських територій; незадіяні резерви інтеграційних процесів.	Монофункціональний характер господарських комплексів сільських територій; надмірна концентрація ризиків господарювання в аграрній сфері; нерозвиненість підсистемних взаємозв'язків господарського механізму розвитку сільських територій з системою економічної безпеки держави; обмежені джерела фінансових надходжень сільського населення; дотаційність бюджетів сільських рад; інерційний та пасивний характер сільського населення; нерозвиненість і занедбаність соціально-економічної інфраструктури; моральна зношеність матеріально-технічної бази АПК.
Зовнішнє середовище	Можливості	Загрози
	Покращення якості життя та підвищення рівня добробуту сільського населення; становлення процесів сталого розвитку сільських територій; формування механізмів захисту інтересів сільського населення; покращення екологічної ситуації та організація раціонального природо-користування; підвищення соціальної справедливості; структуризація конфліктного середовища; зниження напруженості в суспільстві; підвищення ефективності господарювання; реалізація політики імпортозаміщення в АПК; підвищення рівня продовольчої безпеки.	Поглиблення диспропорцій просторово-регіонального розвитку; посилення класової нерівності, суспільних протиріч і дисбалансів; підвищення антропогенного навантаження на природні екосистеми сільських територій; втрата національної ідентичності та занепад етнічних традицій українців; розвиток тіньового ринку землі сільськогосподарського призначення; загострення процесів "старіння", міграції та вимирання сільського населення; концентрація значних земельних ресурсів у межах одного власника; гальмування реформи децентралізації управління.

Джерело: власна розробка

Висновки. Таким чином, комплексна діагностика детермінант економічної безпеки розвитку сільських територій дозволяє констатувати, що ці детермінанти відзначаються загостренням економічних дисбалансів та активізацією деструктивних впливів, що проявляється у посиленні ірраціоналізму механізму розподілу доходів між суб'єктами аграрної сфери, нестабільності умов економічного середовища функціонування суб'єктів господарювання, нерозвиненості соціальної спрямованості останніх, законодавчій неврегульованості земельно-правових відносин, погіршенні техніко-технологічного оснащення сільського господарства. Врахування результатів діагностики дестабілізуючого впливу визначених детермінант дозволить підвищити ефективність інструментарію забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій.

1. Власюк О. С. *Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку* / О. С. Власюк; *Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України*. – К., 2008. – 48 с.
2. Губський Б. В. *Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення* / Б. В. Губський. – К., 2001. – 122 с.
3. Гуменюк А. М. *Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти* : монографія / А. М. Гуменюк. – К. : НІСД, 2014. – 468 с.
4. Долгопалова М. М. *Деякі аспекти процесу забезпечення економічної безпеки держави* / М. М. Долгопалова // *Вісник Запорізького юридичного інституту*. – 2010. – № 3. – С. 110–115.

5. Індeksi цін виробників за 2015 рік : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – За ред. І. М. Жук. – Київ, 2016. – 155 с.

6. Капітальні інвестиції в Україні у 2010-2015 роках : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – За редакцією І. С. Петренко. – Київ, 2016. – 115 с.

7. Сільське господарство України за 2015 рік : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Відповідальний за випуск О. М. Прокопенко, – Київ. – 2016. – 360 с.

8. Соціальна політика та економічна безпека / Під заг. ред. Є. І. Крихітіна. – Донецьк : Каїтан, 2004. – 336 с.

E-mail.: v_boyko888@ukr.net